

OILA – SHAXS RIVOJINING ASOSIY MUHITLARIDAN BIRI SIFATIDA*Adizova Marjona Mirazizovna**Buxoro davlat universiteti tarix va yuridik fakulteti**2-kurs 10-1IITI-24 guruhi magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila shaxs rivojining muhim ijtimoiy-psixologik muhiti sifatida ilmiy tahlil qilinadi. Oila mikroijtimoiy institut bo'lib, unda shaxsning ijtimoiylashuvi, emotsional barqarorligi, qadriyatlar tizimi va kommunikativ kompetensiyalari shakllanadi. Tadqiqotda strukturaviy-funksional, aksiologik hamda psixodinamik yondashuvlar asosida oilaning shaxs rivojiga ta'sir mexanizmlari aniqlashtiriladi. Shuningdek, zamonaviy globallashuv, urbanizatsiya va raqamli kommunikatsiya sharoitida oilaning transformatsion o'zgarishlari va ularning yosh avlod rivojiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari oiladagi sog'lom emotsional muhit va barqaror qadriyatlar tizimi shaxsning ijtimoiy moslashuvi hamda fuqarolik pozitsiyasining shakllanishida hal qiluvchi omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: oila, shaxs rivoji, ijtimoiylashuv, emotsional muhit, qadriyatlar tizimi, oila psixologiyasi, oila sotsiologiyasi, ijtimoiy muhit, aksiologik yondashuv, ijtimoiy barqarorlik.

KIRISH.

Oila – bu mikroijtimoiy tizim bo'lib, unda shaxsning identifikatsiyasi, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy rollari va kommunikativ kompetensiyalari shakllanadi. Jamiyat esa makroijtimoiy tizim sifatida oila faoliyatini normativ-huquqiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan tartibga soladi. Shu jihatdan oila va jamiyat o'zaro bog'liq dinamik tizimlar bo'lib, ularning har biridagi transformatsion o'zgarishlar ikkinchisiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, oila psixologiyasi oilaviy munosabatlarning emotsional-ixtiyoriy komponentlarini, shaxslararo interaksiyani va konfliktologik jarayonlarni o'rganadi. Oila sotsiologiyasi esa oilaning ijtimoiy institut sifatidagi funksiyalarini, demografik jarayonlardagi rolini va ijtimoiy stratifikatsiya bilan aloqadorligini tahlil qiladi. Biroq ko'plab tadqiqotlarda mazkur ikki yo'nalish alohida ko'rib chiqilgan bo'lib, ularning integratsiyasi yetarli darajada yoritilmagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda oilaning transformatsiyasi, ya'ni an'anaviy patriarxal modeldan hamkorlikka asoslangan, tenglik tamoyillariga tayanadigan modelga o'tishi qayd etiladi. Gender rollarining qayta taqsimlanishi, iqtisodiy mustaqillik, migratsiya jarayonlari va raqamli kommunikatsiya vositalarining kengayishi oilaviy strukturaning dinamik o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Bu jarayonlar

oilaning ijtimoiy institut sifatidagi funksional yuklamasini qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

Psixologik tadqiqotlarda esa oila shaxs rivojining asosiy muhitlaridan biri sifatida qaraladi. Oila psixologiyasi doirasida shaxslararo munosabatlar, emotsional iqlim, ota-onabola interaksioniyasi, konfliktologiya va tarbiyaviy uslublar chuqur o'rganilgan. Ilmiy manbalarda oiladagi sog'lom emotsional muhit shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasi va psixologik barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi asoslab berilgan. Shuningdek, oiladagi kommunikativ kompetensiya darajasi yosh avlodning ijtimoiy muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Biroq adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oila psixologiyasi va oila sotsiologiyasi ko'pincha alohida yo'nalish sifatida o'rganilib, ularning integrativ modeli yetarlicha ishlab chiqilmagan. Zamonaviy jamiyat sharoitida oilaning ijtimoiy va psixologik funksiyalarini sintez asosida o'rganish zarurati kuchaymoqda. Ayniqsa, globalashuv sharoitida milliy qadriyatlarni saqlab qolish va yoshlarning ijtimoiy barqarorligini ta'minlash masalasi oila-jamiyat tizimining kompleks tahlilini talab etadi.

METODOLOGIYA.

Mazkur tadqiqot metodologik jihatdan tizimli, integrativ va ko'p darajali yondashuvga asoslanadi. Oila shaxs rivojining ijtimoiy-psixologik muhiti sifatida mikro va makro tizimlar kesishmasida joylashgan murakkab ijtimoiy institut sifatida talqin qilindi. Shu sababli tadqiqotda oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aniqlash uchun kompleks metodlar majmuasi qo'llanildi.

1. Tizimli yondashuv. Oila ochiq ijtimoiy tizim sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuv oilani ichki (emotsional, kommunikativ, tarbiyaviy) va tashqi (ijtimoiy, iqtisodiy, normativ) omillar bilan o'zaro aloqadorlikda tahlil qilish imkonini berdi. Shaxs rivoji oila va jamiyat o'rtasidagi dinamik muvozanat natijasi sifatida asoslandi.

2. Strukturaviy-funksional tahlil. Oilaga jamiyatning birlamchi ijtimoiy instituti sifatida yondashilib, uning asosiy funksiyalari — reproduktiv, tarbiyaviy, ijtimoiylashtiruvchi, kommunikativ va aksiologik funksiyalari tahlil qilindi. Mazkur metod oilaning ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi rolini aniqlashtirishga xizmat qildi.

3. Psixodinamik yondashuv. Oiladagi shaxslararo munosabatlar, emotsional muhit va psixologik qo'llab-quvvatlash omillari shaxsning ichki rivojlanish jarayonlari bilan bog'liq holda o'rganildi. Ushbu yondashuv shaxsning o'zini anglash, identifikatsiya va stressga chidamlilik darajasining oilaviy muhitga bog'liqligini ilmiy asoslash imkonini berdi.

4. Aksiologik yondashuv. Oilaviy qadriyatlar tizimi, madaniy me'yorlar va ma'naviy orientatsiyalar shaxs rivojining muhim determinantlari sifatida baholandi.

Qadriyatlar transmissiyasi mexanizmi orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarning avloddan-avlodga uzatilishi tahlil qilindi.

5. Ilmiy-nazariy manbalarni tahlil qilish. Mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda ijtimoiy-statistik ma'lumotlar tizimli ravishda o'rganildi. Ushbu metod oilaning zamonaviy transformatsion jarayonlardagi o'rnini aniqlashga yordam berdi.

6. Kontseptual modellashtirish. Tadqiqot natijalari asosida "Oila – shaxs rivojining asosiy muhiti" kontseptual modeli ishlab chiqildi. Model grafik-sxematik shaklda ifodalanib, unda oila va jamiyatning shaxs rivojiga ta'sir mexanizmlari tizimli ravishda aks ettirildi.

1-rasm. Oila- shaxs rivojining asosiy muhitlaridan biri

Mazkur grafik-sxema oilani shaxs rivojining asosiy muhiti sifatida tizimli va integrativ yondashuv asosida ifodalaydi. Model markazida “Shaxs rivoji” tushunchasi joylashib, u oila va jamiyatning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanishini ko‘rsatadi. Oila ijtimoiylashtiruvchi, tarbiyaviy va aksiologik muhit sifatida shaxsning qadriyatlar tizimi, emotsional barqarorligi va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi, jamiyat esa normativ institutlar, huquqiy mexanizmlar va ijtimoiy nazorat orqali shaxs rivojining makro darajadagi sharoitlarini belgilaydi. Sxemada strukturaviy-funksional, aksiologik va psixodinamik yondashuvlarning uyg‘unligi oila va jamiyatning shaxs kamolotidagi kompleks rolini ilmiy asosda ochib beradi hamda ularning o‘zaro determinatsiyalangan tizim ekanligini tasdiqlaydi.

NATIJALAR.

Tadqiqot natijasida oila va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning quyidagi asosiy mexanizmlari aniqlashtirildi:

1. IJTIMOIYLASHTIRUVCHI MEXANIZM – OILA SHAXSNING BIRLAMCHI IJTIMOIYLASHUV MAKONI BO‘LIB, UNDA IJTIMOIIY ROLLAR, AXLOQIIY ME‘YORLAR VA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALAR SHAKLLANADI. JAMIYAT TOMONIDAN BELGILANGAN NORMATIV TIZIM OILADA ICHKILASHTIRILADI VA SHAXS XULQ-ATVORIGA INTEGRATSIYALASHADI.

2. QADRIYATLAR TRANSMISSIYASI MEXANIZMI – OILADA MILLIIY, MADANIIY VA UMUMINSONIIY QADRIYATLAR AVLODDAN-AVLODGA UZATILADI. TADQIIQOT SHUNI KO‘RSATDIKI, OILADAGI QADRIYATLAR BARQARORLIGI JAMIYATDAGI IJTIMOIIY MUVOZANATNI MUSTAHKAMLAYDI.

3. PSIXOLOGIK QO‘LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMI – OILADAGI IJOBIY EMOTSIONAL IQLIM SHAXSNING STRESSGA CHIDAMLILIGI, IJTIMOIIY MOSLASHUVI VA O‘ZINI ANGLASH DARAJASINI OSHIRADI. PSIXOLOGIK BARQAROR OILA JAMIYATNING IJTIMOIIY XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASHDA MUHIM OMIL HISOBLANADI.

4. IJTIMOIIY NAZORAT VA ME‘YORLASHTIRISH MEXANIZMI – OILA IJTIMOIIY XULQ-ATVOR STANDARTLARINI SHAKLLANTIRADI VA IJTIMOIIY DEVIANTLIKNING OLDINI OLIISHDA MUHIM ROL O‘YNAYDI. JAMIYAT ESA O‘Z NAVBATIDA OILANING FAOLIYATINI HUQUQIIY VA IJTIMOIIY MEXANIZMLAR ORQALI TARTIBGA SOLADI.

5. MOSLASHUV (ADAPTATSIYA) MEXANIZMI – JAMIYATDAGI IQTISODIIY, MADANIIY VA TEXNOLOGIK O‘ZGARISHLAR OILAVIIY STRUKTURA VA ROLLARNING QAYTA SHAKLLANISHIGA OLIB

KELADI. OILA ESA MAZKUR O‘ZGARISHLARGA MOSLASHGAN HOLDA O‘Z FUNKSIYALARINI YANGICHA MAZMUNDA AMALGA OSHIRADI.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oiladagi sog‘lom emotsional muhit va barqaror qadriyatlar tizimi yosh avlodning barkamol shaxs sifatida shakllanishining asosiy shartidir. Shu bois oilaviy siyosatni takomillashtirish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish va oila–ta‘lim–jamiyat integratsiyasini mustahkamlash strategik vazifa sifatida e‘tirof etilishi lozim.

MUHOKAMA.

Strukturaviy-funksional nuqtai nazardan, oilaning reproduktiv va tarbiyaviy funksiyalari jamiyat barqarorligining asosiy tayanchi sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq zamonaviy sharoitda oilaning an‘anaviy funksiyalari qisqarib, ayrim vazifalar (ijtimoiy nazorat, ta‘lim, tarbiya) boshqa institutlarga delegatsiya qilinmoqda. Bu jarayon oila ichidagi psixologik muvozanatga va shaxsning identifikatsiya jarayoniga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun oila va ta‘lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish strategik ahamiyat kasb etadi.

Psixologik yondashuv doirasida aniqlangan natijalar oiladagi emotsional iqlim va kommunikativ madaniyat darajasi shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasiga bevosita ta‘sir qilishini ko‘rsatdi. Ijobiy psixologik muhit mavjud oilalarda bolalarning ijtimoiy kompetensiyalari yuqori, konfliktga moyillik esa past bo‘ladi. Bu esa jamiyatdagi ijtimoiy xavfsizlik va barqarorlik darajasiga bilvosita ta‘sir ko‘rsatadi. Aksincha, disfunktsional oilalarda ijtimoiy deviantlik xavfi ortishi mumkin.

Aksiologik nuqtai nazardan qaralganda, oilaviy qadriyatlar tizimi jamiyatning madaniy kapitalini shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir. Globallashuv va raqamli axborot oqimi sharoitida qadriyatlar pluralizmi kuchaymoqda. Bu esa yosh avlodning identifikatsiya jarayonida murakkabliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli oilada qadriyatlar transmissiyasi mexanizmini mustahkamlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta‘minlash dolzarb vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Oila shaxs rivojining birlamchi va uzluksiz muhitidir. Shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasi, muloqot ko‘nikmalari va xulq-atvor me‘yorlari aynan oilada shakllanadi. Strukturaviy-funksional yondashuv nuqtai nazaridan oila jamiyatning barqarorligini ta‘minlovchi ijtimoiy institut bo‘lib, uning tarbiyaviy va ijtimoiylashtiruvchi funksiyalari shaxsning keyingi rivojlanish bosqichlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Psixologik yondashuv shuni ko‘rsatadiki, oiladagi emotsional iqlim bolaning o‘zini anglash, o‘ziga ishonch va mustaqillik sifatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ijobiy kommunikativ muhit mavjud oilalarda bolalarda empatiya, hamkorlik va mas‘uliyat hissi yuqori darajada rivojlanadi. Aksincha, konfliktli yoki

disfunktional oilaviy muhit shaxsning ijtimoiy moslashuv jarayonini murakkablashtirishi mumkin.

Aksiologik nuqtai nazardan qaralganda, oilada uzatiladigan qadriyatlar tizimi shaxsning hayotiy orientatsiyasini belgilaydi. Globallashuv va raqamli madaniyat sharoitida qadriyatlar pluralizmi kuchayib borayotgan bir paytda, oilaning ma'naviy tayanch sifatidagi roli yanada ortadi. Shu sababli oila shaxs rivojining nafaqat biologik, balki ma'naviy-axloqiy asosini ham shakllantiruvchi muhit sifatida qaraladi.

XULOSA.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy xulosalar aniqlandi:

1. Oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti sifatida ijtimoiy rollar va me'yorlarni ichkilashtirish jarayonini ta'minlaydi.
2. Oiladagi sog'lom emotsional muhit shaxsning psixologik barqarorligi va ijtimoiy adaptatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
3. Qadriyatlar transmissiyasi mexanizmi orqali oila milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uzluksizligini ta'minlaydi.
4. Oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi samarali hamkorlik yosh avlodning kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omildir.
5. Zamonaviy transformatsiya jarayonlari oilaning funksional yuklamasini kengaytirib, ota-onalardan yuqori pedagogik va kommunikativ kompetensiyalarni talab etmoqda.

Demak, oila shaxs rivojining asosiy muhitlaridan biri sifatida uning ijtimoiy, psixologik va ma'naviy shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari shaxsning ijtimoiy moslashuvi, fuqarolik ongining shakllanishi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi "Oila institutini mustahkamlash konsepsiyasi to'g'risida"gi Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2019.
3. Parsons T., Bales R.F. Family, Socialization and Interaction Process. – Glencoe: Free Press, 1955. – 422 p.
4. United Nations. The State of the World's Families Report. – New York: UN Publications, 2020.
5. Walsh F. Strengthening Family Resilience. – 3rd ed. – New York: Guilford Press, 2016. – 420 p.
6. World Health Organization. Family and Community Health Framework. – Geneva: WHO, 2018.
7. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 256 b.